

HÜSEYİN AYVANSARÂYÎ

(ö. 1201/1787)

Özellikle

İstanbul camileri hakkındaki

Hadikatü'l-cevâmi' adlı

eseriyle tanınan Osmanlı müellifi.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Nisbesinden anlaşıldığına göre İstanbul'un Haliç kıyısındaki Ayvansaray semtindedir. Burada surların dışında, günümüzde Hasköy Köprüsü'nün ayağının olduğu yerde, IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan'ın J. Melling'in bir gravüründe resmi görülen sahilsarayı bulunuyordu. Hüseyin Efendi'nin babası Hacı İsmâil Ağa'nın Hatice Sultan'ın teberdarlarının kethüdâsı olduğu, 8 Şâban 1165'te (21 Haziran 1752) vefat ederek Ayvansaray'da, Toklu İbrâhim Dede Mescidi'nin karşısında surların iç tarafında sahâbeden Ebû Şeybe el-Hudrî Türbesi hazîresine defnedildiği bilinmektedir. Burada günümüzde kadar gelebilen kabirler arasında onun mezar taşı da mevcuttur. Hüseyin Ayvansarâyî, eserlerindeki temellük kayıtlarında kendisini "hâfız" diye gösterip Ayvansaray'da Toklu Dede mahallesinden Dergâh-ı Âlî yeniçerileri sekbanlarının on beşinci ortasına mensup olarak tanır. Ayrıca yine Ayvansaray'daki Toklu İbrâhim Dede Mescidi imamı olup 1167'de (1753-54) ölen Şeyhülkurrâ Halil Efendi'den "üstadım" şeklinde bahsetmesi hâfızlık sıfatına açıklık getirmekte, hatta onun tarafından yetiştirildiğini düşündürmektedir. Yeniçeri Sekban Ocağı'na nasıl girdiği ise bilinmemektedir. Muhtemelen hayatının büyük kısmını eserlerini telif etmekle geçirmiştir. Nitekim *Hadikatü'l-cevâmi'*i bütün İstanbul cami ve mescidlerini tek tek dolaşarak meydana getirdiği, bu arada başka eserler üzerinde de çalıştığı bilinmektedir. 1201 yılı Ramazanı ortasında (Temmuz 1787) akra-basından Kızıl Mescid imamına misafir gidip dönüşünde Eyüp'te Zal Mahmud Paşa Camii'nde teravih namazını kıldıktan ve Ayvansaray'daki evine döndükten az sonra vefat etmiştir. Belli başlı bütün yayınlar, birbirlerinden naklen onun Zal Mahmud Paşa Camii hazîresinde yattığını kaydederse de burada kabrine rastlanmamıştır. Evinin Toklu Dede mahallesinde olması, hocası Halil Efendi ile babasının mezarlarının Toklu İbrâhim Dede hazîresinde bulunması onun da burada gömülmüş olabileceğini hatıra getirmektedir. Ancak uzun yıllar bakımsız kalan bu hazîre yakın tarihlerde temizlenerek bir dereceye kadar düzenlenmişse de Hüseyin

Effendi'ye ait bir mezar taşına tesadüf edilmemiştir. Onun İstanbul ve çevresini günlerce dolaşacak, çeşitli kaynaklardan faydalanabilecek durumda olduğuna göre geçim sıkıntısı çekmediği, rahat bir hayat sürdüğü ve hatta varlıklı olduğu tahmin edilebilir.

Eserleri. 1. *Hadikatü'l-cevâmi'*. 1182 (1768-69) yılında yazılmaya başlanmış, 1193'te (1779) temize çekilip 1195'te (1781) tamamlanmıştır. Topografik bir sıra ile önce sur içi İstanbul'daki cami ve mescidleri dolaşan müellif daha sonra sur dışında kalanları incelemiş, ardından Eyüp, Galata, Boğaz'ın iki yakası, Üsküdar, Kadıköy cami ve mescidlerini ele almıştır. Sur içi İstanbul'daki eserleri anlatırken önce selâtin camileri üzerinde durmuş, bunun arkasından alfabetik sıraya göre diğer ibadet yerlerini anlatmıştır. Her maddede eserin adı verildikten sonra eğer kiliseden çevrilmişse bu hususu belirtmek için kişinin adını kaydetmiş ve şayet biliniyorsa mezarının nerede olduğu, ihya edilmişse ikinci bânisi, sebîl, çeşme, mektep, medrese gibi yanında yer alan ek tesisler, bazı durumlarda hazîresinde yatan kişilerle bu hayır eserine ait evkafa dair kısa bilgiler vermiştir. Müellif oldukça sade bir dille kaleme aldığı eserinde fazla ayrıntıya girmemiş, ele aldığı binanın mimarisi ve iç süslemesine dair herhangi bir açıklama yapmamıştır. Hüseyin Efendi ve eserlerine dair bir monografi yazan Günay Kut ile Turgut Kut *Hadika*'nın yirmi üç nüshasını tesbit etmişlerdir. Bunların on sekizi Türkiye'de, geri kalanlardan ikisi Almanya'da (Marburg, Tübingen), birer tanesi de Fransa'da (Paris), İsveç'te (Uppsala) ve Avusturya'dadır (Viyana). Medine kadılarının

Mahmud Efendi'nin oğlu Ali Satı Efendi *Hadika*'nın metnini yeniden işleyerek 1253 (1838) yılı sonuna kadar getirmiş, zeyli hazırlarken çıkarmalar ve ilâveler yaptığı gibi bilhassa İstanbul'un sur dışındaki cami ve mescidlerine dair geniş ölçüde tamamlayıcı bilgiler vermiştir. *Hadika*'da adları geçen sur içindeki cami ve mescidlerin yerlerini gösteren bir şehir planı Mühendishâne-i Berri-i Hümâyûn'da hazırlanıp taş basması olarak 1264'te (1848) yayımlanmıştır. Tek eksiği sokak adlarının yazılmayıp olan bu plan esere büyük ölçüde yardımcı bir kılavuz niteliğindedir. *Hadika*, Ali Satı Efendi'nin ilâveleriyle birlikte iki cilt halinde Matbaa-i Âmir'e'de basılmıştır (1281). Bu baskıda kendisi ve ailesi hakkında bilgi veren Satı Efendi (II, 242-246), bazı maddelerde eserin ölçü düzenini bozmuş ve bazı camileri tekrarlamak suretiyle hatalar yapmıştır. Bu baskıya dair bir tanıtma yazısı O. M. von Schlehta-Wssehrd tarafından yayımlanmıştır (ZDMG, XX [1866], s. 452). Ali Satı Efendi'nin arkasından Süleyman Besim adında bir kişi *Hadika* metnini 1276 (1859-60) yılına kadar getiren bir zeyil daha hazırlamışsa da bu eser henüz yayımlanmamıştır. Hacı İsmâil Beyzâde Osman Bey de 1304'te (1887) *Mecmûa-i Cevâmi'* adıyla küçük boyda iki cilt halinde bir kitap neşretmiştir. İçinde camilerden başka şeylerden de bahsedilen bu kitabın metni cami ve mescidler hususunda *Hadika*'nın sadece başlıklarından ibarettir. J. von Hammer-Purgstall Osmanlı tarihinin sonunda, İstanbul'da Avusturya elçiliğinde bulunduğu sırada *Hadika*'dan haberi olmadığını, fakat eserini yazdıktan sonra İstanbul'daki bir Türk dostunun kendisine el yazması bir nüshasını gönderdiğini bildirir. Wien Nationalbib-

Hüseyin
Ayvansarâyî'nin
*Hadikatü'l-
cevâmi'* adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(TSMK, Hazine,
nr. 1568)

Hüseyin
Ayvansarâyî'nin
Mecmûa-i
Tevârih adlı
eserinin
ilk iki sayfası
(TSMK, Hazine,
nr. 1565)

kayıtlıdır (nr. 5466). Derlenmesine 1181'de (1767-68) başlanmış ve 1194'te (1780) bitirilmiştir. 5. *Âşık Ömer Divanı*. Müellif hattıyla olan nüshası Konya'da Mevlânâ Müzesi yazmaları arasındadır (nr. 99). *Âşık Ömer*'in şiirlerini bir araya getiren Ayvansarâiy'nin kendi kütüphanesi için hazırladığı bu nüsha 1195 (1781) tarihli-dir. Divan geniş bir önsözle birlikte Sadettin Nüzhet Ergun tarafından yayımlanmıştır (*Âşık Ömer: Hayatı ve Şiirleri*, İstanbul, ts.). Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde iki nüshasının daha bulunduğu (Uşşakî Tekkesi, nr. 67, 69) Günay Kut ve Turgut Kut işaret ederler.

BİBLİYOGRAFYA :

Ayvansarâiy, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 142-146; *Sicill-i Osmânî*, II, 215; *Osmanlı Müellifleri*, III, 48-49; Babinger, *GOW*, s. 344-345; a.e. (Üçok), s. 344-345; Günay Kut – Turgut Kut, "Ayvansarâyî Hâfız Hüseyin b. İsmail ve Eserleri", *TD, XXXIII* (1982), s. 402-439.

SEMAVİ EYİCE

HÜSEYİN BAYKARA

(ö. 911/1506)

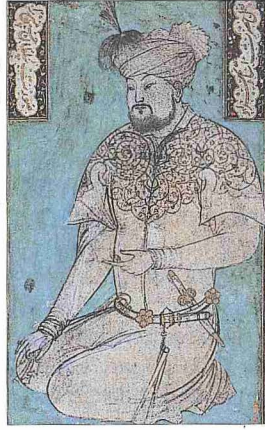
Sanatçı yönüyle tanınan
Timurlu hükümdarı
(1470-1506).

Muharrem 842'de (Haziran-Temmuz 1438) Herat'ta doğdu. Hem annesi Firûze Begüm hem babası Mirza Mansûr tarafından Timur'un soyundandır. Yedi yaşında iken kaybettiği babası, daha önce kardeşi Şâhruh tarafından mağlûp edilip yetkisiz bırakıldığı için Hüseyin saltanatın mahrum, fakat asil aile ortamında dedesi Baykara'nın yanında yetişti. Bundan dolayı Hüseyin-i Baykara diye meşhur oldu. On dört yaşına girince Timurlular'dan Horasan'da hüküm süren Ebû'l-Kâsım Bâbü'r Mirza'nın hizmetine girdi, onunla beraber seferlere katıldı ve devlet tecrübesi edindi. Hüseyin Baykara, 1454'te Ebû'l-Kâsım Bâbü'r'ün yanında katıldığı seferden Horasan'a dönmeyip Semerkant Hükümdarı Ebû Said'in yanında kaldı. Fakat Ebû Said o sırada bazı şehzadelerin ayaklanmasından dolayı ondan da şüphelendi ve Semerkant Kalesi'nde hapsedti. Annesinin ricasıyla hapisten kurtulan Hüseyin, Ebû'l-Kâsım Bâbü'r'ün 1457'de vefatı üzerine Merv hâkimi olan amcası Muizzüddin Sencer'in yanına gitti. Sencer onu kızı Hatice Bike Sultan'la evlendirdi. Ancak daha sonra araları bozulunca Hüseyin Merv'i terketti; bir müddet bağımsız hareket ederek Mâzenderan ve Hârizm'de bir emirlik kurmaya çalıştı. 1468 yılında Özbek Hükümdarı Ebülhayr Han'dan yardım istedi. Fakat tam bu sırada Ebülhayr ölüp Özbekler arasında karışıklık çıkınca bu yardımdan ümidini kesti. Daha sonra Horasan'da Timurlu Hükümdarı Ebû Said Mirza Han'ın hâkimiyetinde bulunan topraklara hücum eden Hüseyin Baykara, Ebû Said'in 25 Receb 873'te (8 Şubat 1469) vefatı üzerine (İA, IV, 48) Horasan'ın o devirdeki başşehri Herat'a kolaylıkla hâkim oldu ve adına hutbe okuttu (8 Ramazan 873/22 Mart 1469). Ancak Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan, Hüseyin Baykara'nın amcası Şâhruh'un oğlu Baysungur'un torunu Yâdigâr Muhammed'i Horasan'ın meşrû hükümdarı olarak tanıdı ve onu destekleyerek Hüseyin Baykara ile savaşa yöneltti. Yapılan savaşta Hüseyin Baykara Yâdigâr Muhammed'i yendi. Kısa bir müddet sonra Yâdigâr Muhammed takviye kuvvet alarak Herat'ı ele geçirdi (9 Muharrem 875/8 Temmuz 1470), ancak hâkimiyeti uzun sürmedi. Altı hafta sonra Hüseyin Baykara halkın desteğini alarak Herat'a döndü ve Yâdigâr Muhammed'i öldürttü. En büyük rakibi olan Uzun Hasan'ın Osmanlılar'la mücadele etmesi Horasan bölgesindeki hâkimiyetini kolaylaştırdı. Bu dönemde Hüseyin Baykara'nın hükmettiği topraklar batıda Bistâm ve Dâmegân'dan doğuda Gazne ve Belh'e, kuzeyde Hârizm'den güneyde Kandehar'a kadar uzanıyordu. Zaman zaman Belh ve Kandehar'da Ebû Said oğulları ile mücadele ettiyse de bu durum kurduğu devletin gelişmesini fazla etkilemedi. Ancak gerek malî sebepler gerekse oğullarının sık sık baş kaldırması onu oldukça meşgul etti. Sarhoş bulunduğu bir sırada karısı Hatice Bike'nin telkinine kapılıp bir torununu öldürtmesi, oğulları Bedüzzaman Mirza ve Muzaffer Hüseyin Mirza'nın isyanına yol açtı. Büyük oğlu Bedüzzaman Mirza'yı Pulçerağ'da yaptığı savaşta yendi. Daha sonra kendisini başışlayarak Belh şehrinin idaresini ona verdi. Hüseyin Baykara kuzeyden gelen Özbek tehlikesini önlemek için vaktinde tedbir alamadı. Özbek Hükümdarı Muhammed Şeybânî Han'ın Ceyhun'u geçerek Merv civarında faaliyette bulunması üzerine Şeybânî Han'a karşı sefere çıktı ve Herat yolundaki Baba İlâhî denilen yerde öldü (11 Zilhicce 911/5 Mayıs 1506). Cenazesi Herat'a getirilip daha önce yapılmış olan türbeye defnedildi. Ölümüne, "Rûy-i emniyyet ez cihan ber hâst" mısraı tarih düşürülmüştür (Müstakimzâde, s. 659).

Hüseyin Baykara'nın pek çok çocuğu olmuş, oğullarından yedisi kendisinden önce vefat etmiş, diğerleriyle de iyi ilişkiler içinde olamamış, çıkardıkları isyanlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Birlikte hükümdar ilân edilen büyük oğulları Bedüzzaman ile Muzaffer Hüseyin kendisinden sonra devleti çok kısa bir müddet ayakta tutabildiler. Özbek Hükümdarı Muhammed Şeybânî Han onları mağlûp ederek Horasan'daki Timurlu hânedanına son verdi (19 Mayıs 1507).

Cesur bir savaşçı olan Hüseyin Baykara Horasan ve civarında otuz yedi yıl parlak bir saltanat sürmüş, bu süre zarfında sanata ve sanatçılara büyük önem vermiştir. Şairler, ressam ve tarihçilerin de aralarında bulunduğu pek çok ilim adamını himaye etmiş, Herat'ı bir kültür ve sanat merkezi haline getirmiştir. Onun himaye ettiği âlimlerin başında çocukluk arkadaşı, daha sonra divan beyi nişancısı ve nedimi olan Ali Şîr Nevâî ile ünlü mutasavvıf şair Molla Abdurrahman-ı Câmî ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfi gelmektedir. Bunlar bazı eserlerini Hüseyin Baykara'ya ithaf ettikleri gibi devlet siyasetinde de önemli rol oynamışlardır. Meselâ Ali Şîr

Hüseyin Baykara'yı tasvir eden bir resim (Cambridge Harvard University Art Museums, nr. 1958.59)

Hüseyin Baykara'yı tasvir eden bir resim (Cambridge Harvard University Art Museums, nr. 1958.59)

Hüseyin Baykara'ya ait gümüş sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 2533)